

Алла Миколаївна Шевенко,
науковий співробітник відділу профорієнтації
і психології професійного розвитку
Інституту педагогічної освіти і
освіти дорослих НАПН України
м.Київ, Україна

УДК 372.853 (075.3)

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ СТАРШОКЛАСНИКАМИ

В статті автор освітлює теоретичне поняття феномена одаренності людини; психологічні аспекти профорієнтаційної роботи з одареними старшокласниками; рекомендації для родителів одарених старшокласників з метою їх професійного самоопределення. Особливе уваження укладається на роботу вчителя з одареними старшокласниками, вопросам їх професійного самоопределення.

Ключевые слова: одаренный ребенок, профориентационная работа, профессиональное самоопределение, психологические условия успешного выбора профессии.

The article highlights the theoretical concept of the phenomenon of giftedness person; psychological aspects of career-oriented work with gifted high school students; advice for parents of gifted high school students to their professional identity. Particular attention is paid to the teacher's work with gifted high school students on their professional self.

Key words: gifted child, career guidance, occupational self-psychological conditions for a successful career choices.

Могутність держави визначається інтелектуальним потенціалом нації. Обдарованість, як феномен підтримується у кожній розвиненій державі, люди, що мають своєрідну унікальність створюють творчо-інтелектуальний прошарок суспільства. Виявлення та підтримка обдарованих особистостей виступає провідною ланкою сучасної освіти. Делегування сил на підтримку обдарованої молоді, забезпечить у майбутньому розвиток та стабільність у більшості сферах нашої держави. У Законі України «Про загальну середню освіту» зазначено, що освіта, це основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави, її метою є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу тощо. Одним з основних принципів виступає рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку. Також для розвитку здібностей, обдарувань і талантів дітей створюються профільні класи (з поглибленим вивченням окремих предметів або початкової допрофесійної підготовки), спеціалізовані школи, гімназії, ліцеї, коле-

гіуми, а також різні типи навчально-виховних комплексів, об'єднань. Особливо обдарованим дітям держава надає підтримку і заохочення (стипендії, направлення на навчання і стажування до провідних вітчизняних та закордонних освітніх, культурних центрів) [1].

Про підтримку та розвиток наукової та інноваційної діяльності в освіті та підвищення якості освіти на інноваційній основі, йдеться і в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки. Різні документи свідчать про необхідність підтримки потенційно обдарованої, талановитої, перспективної молоді на державному рівні.

На сьогодні поняття «обдарованість» тлумачать як складне і багатогранне поняття. Одні вчені обдарованість розглядають як загальні здібності, що зумовлюють широкі можливості людини для різних видів діяльності, інші, як сукупність задатків, що є своєрідними природними передумовами здібностей.

Обдарованість, як зазначено у психологічному словнику, це високий рівень розвитку загальних і спеціальних здібностей, що визначає діапазон діяльностей, у яких людина може досягнути значних успіхів, обдарованість є передумовою творчих досягнень [6].

Дж. Рензулі запропонував визначення, що стверджує, обдарованість є результатом поєднання трьох характеристик, а саме: 1) інтелектуальних здібностей,

які перевищують середній рівень; 2) творчий підхід; 3) наполегливість. Обдаровані учні рано виявляють певні здібності, у розвитку вони значно випереджують ровесників. Обдаровані учні рано виявляють певні здібності, у розвитку вони значно випереджують ровесників. Обдарованим учням властива підвищена пізнавальна активність, вони відчувають задоволення від будь-якої діяльності, захоплено займаються улюбленим їй видом.

Б. М. Теплов розглядає обдарованість як своєрідне поєднання здібностей, від яких залежить можливість досягнення успіху у виконанні тієї чи іншої діяльності. Це поняття розглядається як кількісне, а якісний підхід з'ясовує про яку обдарованість йдеться (загальну чи спеціальну) [9].

А. М. Матюшкін включає у структуру обдарованості домінуючу роль пізнавальної мотивації, дослідницьку активність, можливість досягнення оригінальних рішень, можливість прогнозування та створення ідеальних еталонів, що забезпечують високі етичні та інтелектуальні оцінки [10].

Також Дж. Рензулі виділив ранні ознаки обдарованості до яких входять: абстрактне мислення та вміння розв'язувати проблеми нестандартним способом; перспектива прогресивного розвитку; ранній та інтенсивний розвиток мовлення; раннє визнання тих, хто піклується (посмішка тощо); допитливість, задоволення та швидкість у навчанні; чудове почуття гумору; екстраординарна пам'ять; високий рівень активності та незвичайна жвавість у дитинстві; миттєва реакція на шум, біль або розчарування; довге утримування уваги та менша потреба в дитинстві у сні; чутливість, співчутливість та перфекціонізм; жвава уява (уявні партнери тощо). Він вважає можливим проявлення обдарованої поведінки при IQ 85% та вище.

У педагогічній психології виділяють наступні категорії обдарованості, а саме: інтелектуальна обдарованість (високі показники за тестами вимірювання інтелекту), спеціальна обдарованість (успіхи у певних видах діяльності), академічна обдарованість (успіхи у навчанні), творча обдарованість (потенційно обдаровані), соціальна обдарованість (лідерство).

Стосовно типів обдарованості зазначається і перелік професій, що відповідають кожному типу. Рационально-мислительний тип, що є необхідним для таких професій, як: учений, політик, економіст; художньо-образний тип, це професії, що мають значну творчу складову, а саме: дизайнер, конструктор, художник, письменник. Третій тип рационально-образний, притаманний історикам, філософам, вчителям. Останній, четвертий тип, емоційно-почуттєвий є визначальним для таких професій, як: режисер, літератор тощо. Своєчасне виявлення типу обдарованості, сприятиме ефективному професійному самовизначенню особистості, її повній професійній реалізації, розкриттю потенційних можливостей.

Серед обдарованих особистостей можна зазначити українську поетесу Лесю Українку, яка у тринадцять років друкувала свої поезії. Тараса Григо-

ровича Шевченка, який у дитинстві виявив потяг до малярської справи, а згодом і поетичний хист. Художницю Катерину Білокур, яка ціною власного здоров'я виборола можливість малювати, творити вишукані, неповторні квіткові композиції. Аналізуючи життєвий та творчий шлях обдарованих особистостей можемо зазначити, що не все в їх житті складалося вдало, навпаки, труднощі перешкождали їх творчому прагненню, багато що виявилось не втіленим, не реалізованим у житті митців. Ці труднощі визначалися не лише територіально-історичними умовами, а й деякими психологічними аспектами. Сьогодні, маючи величезний доробок знань про теорію обдарованості, можна зазначити психологічні аспекти цього феномену.

Професійне самовизначення обдарованих старшокласників у сучасних умовах є не лише вибором професії, а й процесом самопізнання, що допомагає особистості співвіднести власні можливості з інтересами та вимогами ринку праці. У профорієнтаційній діяльності з обдарованими старшокласниками необхідно враховувати такі підходи, як соціологічний, що відповідає запиту суспільства, диференційно-психологічний підхід – на особистісні якості та соціально-психологічний, що має узгоджувати перші два підходи, а саме, сприяти органічному поєднанню особистісних якостей обдарованої особистості та потреб ринку праці [2].

Сучасний навчальний заклад має докладати багато зусиль для проведення якісної профорієнтаційної діяльності з обдарованими старшокласниками. Особливої підготовки щодо роботи з обдарованими учнями потребують класні керівники, вчителі-предметники, практичний психолог та соціальний педагог навчального закладу.

Особливо важливою у процесі навчання обдарованих учнів відіграє підготовка вчителя до професійної діяльності. Його готовність працювати з обдарованими дітьми визначається двома факторами: 1) наявністю достатнього рівня теоретичних знань, 2) практичним досвідом. Учитель, який працює з обдарованими дітьми повинен мати наступні професійні вміння: будувати процес навчання у відповідності до результатів діагностичного обстеження дитини; модифікувати навчальні програми; стимулювати когнітивні здібності учнів; працювати за спеціальними навчальними планами; консультувати учнів [3].

За якісної підтримки вчителів у учнів які не виділяються серед ровесників високими успіхами у навчанні можуть розвинути спеціальні здібності, а саме: пізнавальні процеси, пам'ять, уява, спостережливість, що виступають потенційними ознаками обдарованості. Вчитель, підготовлений для професійної діяльності з потенційно обдарованими учнями здатен передбачити можливості розкриття сильних сторін особистості, застосовуючи інноваційні технології навчання розвивати аналітико-синтетичний апарат мислення учня, світогляд активного дослідника, дослідницький стиль діяльності, забезпечуючи здатність старшокласників систематично оновлювати будь-які знання, вміння та навички [8].

Діагностувати розумову обдарованість учнів можна за наявності наступних ознак: велика уважність і зібраність, постійна готовність до напруженої праці; переростання готовності до праці у нахил, любов до праці, потребу у праці; швидкість розумових процесів, підвищення здатності до аналізу і узагальнення, висока продуктивність розумової праці.

Специфіка обдарованості особистості полягає у спрямованості інтересів, подальший розвиток її здібностей відбувається у конкретній діяльності. Завданням учителів виступає раннє виявлення специфіки та спрямування учня на самовдосконалення здібностей за обраною галузю.

Важливого значення набуває процес діагностики та виявлення талановитих учнів, не лише з метою їх адаптації та подальшого розвитку геніальності, а й для попередження та усунення можливих негативних наслідків взаємодії зі звичайними дітьми.

На думку Уйтмора існують фактори, що обумовлюють психологічну ранимість обдарованих дітей, серед цих факторів учений зазначає наступні:

1. *Прагнення до досконалості.* Обдаровані діти не заспокоюються, доки не досягнуть найвищого рівня. Прагнення до досконалості проявляється рано.

2. *Відчуття невразливості.* Критично відносяться до власних досягнень, часто не задоволені, звідси формується низька самооцінка.

3. *Нереалістичні цілі.* Не маючи можливості досягти їх, вони починають переживати. Прагнення до досконалості і є та сила, що приводить до високих результатів.

4. *Надчуттєвість.* Обдарована дитина більш вразлива, вона реагує на різного плану стимули та подразники.

5. *Потреба в увазі дорослих.* Обдаровані діти монополізують увагу дорослих. Цей фактор визиває незадоволення у інших дітей, яких драгує жага такої уваги.

6. *Нетерпимість.* Обдаровані діти ставляться з нетерпимістю до учнів, що знаходяться на нижчому за них інтелектуальному рівні розвитку.

Отже, обдарованість для дитини, це не лише радість та неабиякі можливості, а й значні проблеми. Представимо деякі проблеми, що виникають у обдарованих дітей. Першою проблемою є те, що обдаровані діти потребують особливої уваги дорослих, вони задають багато запитань, їх цікавлять різноманітні речі, вчитель не завжди має час і достатню підготовку для задоволення пізнавальної потреби обдарованої дитини. Така дитина намагається монополізувати увагу вчителя, батьків та інших дорослих, що визиває незадоволення з боку тих дітей, які не отримали своєї частки уваги.

Обдаровані діти також проявляють нетерпимість по відношенню до інших дітей, які знаходяться на нижчому рівні інтелектуального розвитку. Вони дозволяють собі робити не зовсім коректні зауваження на адресу своїх однокласників, виказуючи цим зверхнє ставлення та презирство.

Також значною проблемою виступають комунікативні труднощі, схильність до індивідуалізму,

егоцентризм. Такі особливості заважають продуктивно працювати у команді, виконувати спільну діяльність, узгоджувати дії з іншими дітьми. Комунікативні труднощі сприяють порушенню соціальної адаптації обдарованої дитини.

В обдарованих дітей спостерігається певна невідповідність між фізичним, інтелектуальним та соціальним розвитком. За рівнем інтелектуального розвитку вони намагаються спілкуватися з дітьми старшого віку або дорослими, і втрачають лідерство у групі однолітків через недостатній фізичний розвиток.

Наступною проблемою є те, що обдаровані діти висувають нереалістичні, завищені цілі. Це може призвести до неможливості їх досягнення, але з іншого боку труднощі стимулюють обдарованих дітей, вони прагнуть до досконалості у вибраній справі.

Проблема саморегуляції часто виникає в обдарованих дітей, вони так захоплюються обраною справою, що незважають на інші обов'язки. А коли виникає потреба у докладанні зусиль до нецікавої для них справи, пасують перед проблемою, не виявляючи вольових зусиль для її подолання [4].

Обдаровані учні мають достатню складнощі у повсякденному житті, навчанні, спілкуванні тощо. До цього переліку проблем, додається ще, як зазначає В. В. Рибалка, загальна проблема відірваності навчання від життя, застосування знань на практиці та вибору майбутньої професії, «у сучасній системі освіти учні відчувають у своєму розвитку дію надмірної педагогічної спеціалізації – у формі «предметного», значною мірою відірваного від життя та професійної діяльності, штучного типу навчання» [7].

Для того, щоб навчання було корисним з практичної точки зору у процесі профорієнтаційної діяльності з обдарованим старшокласниками відводиться значне місце профорієнтаційним заходам, а саме, профінформація, профдіагностика, профконсультація, профбесіда, тренінги, профекскурсії, і в деяких випадках, можливість професійної спроби. Можна вважати, що участь обдарованих учнів у предметних олімпіадах, змаганнях та конкурсах, це також елемент профорієнтаційної діяльності, бо він має можливість продемонструвати здібності у певній галузі (фізика, хімія, біологія, географія тощо), отримати досвід демонстрації та захисту своєї роботи, переконань, думок, ідей.

У профорієнтаційній діяльності з обдарованими старшокласниками, потрібно враховувати факт їх обдарованості. Обдаровані старшокласники зауважують на тому, що за високими оцінками, які вони можуть (на думку вчителів) і повинні (на думку батьків) отримувати, їх інтереси мають для них особистісну цінність, виявляються на другому плані [3].

На сучасному етапі покращити якість та результативність профорієнтаційної діяльності у загальноосвітньому навчальному закладі можливо за умови залучення до співпраці громадські об'єднання, укладання договорів з вищими навчальними закладами, а також впровадження у програму шкільної освіти факультативів профорієнтаційного спрямування. Серед

рекомендованих Міністерством освіти і науки України програм, зупинимося на програмах для старшокласників «Людина і праця» та «Побудова кар'єри», автором яких є Н. А. Побірченко. На її думку, оптимізувати процес професійного самовизначення обдарованих старшокласників допомагає система самопізнання, саморозвитку та самовдосконалення.

Заняття організуються та проводяться психологом і соціальним педагогом навчального закладу упродовж навчального року. Н. А. Побірченко акцентує увагу на необхідності проведення профорієнтаційної діяльності з старшокласниками. Вона надає особливої значущості самостійній роботі старшокласників, що стимулює до усвідомленого та виваженого вибору майбутньої професійної діяльності. Заняття спрямовані на створення умов для самопізнання, на формування актуального «інформаційного поля» про світ професій, формування мотивів саморозвитку, самовдосконалення та особистісного зростання [5].

Як зазначає В. В. Рибалка, складність розв'язання проблеми полягає у тому, що мета розвитку якостей творчої особистості не може механічно нав'язуватися ззовні, ігноруючи її як суб'єкта діяльності. Тобто, в психологічному відношенні зрозуміло, ставити за мету поступове і методичне втілення творчих посилів у роботу учнів, з часом вони самостійно робитимуть вибір і визначатимуть себе, як творчу особистість, використовуючи власні можливості в самостимулюванні, самопізнанні, самостійному цілепокладанні, самопрограмуванні, самовихованні, творчої самореалізації, що розвиваються з віком, а також на відповідну допомогу вчителів і психологів. Тобто, повинен поступово і безперервно розвиватися процес творчого самовизначення особистості [7].

Таким чином, урахування психологічних аспектів профорієнтаційної діяльності з обдарованими старшокласниками, створює достатню психологічну підтримку особистості щодо вибору майбутньої професії, а також сприяє запобіганню виникнення труднощів психологічного характеру, притаманних обдарованим особистостям не лише у життєдіяльності, а й у профорієнтаційній діяльності.

Використані літературні джерела

7. Закон України «Про загальну середню освіту» / станом на 1 серпня 1999 р. – К.: Парламентське вид-во, 1999. – 32 с.
8. Малиновська В. Проблеми професійного самовизначення обдарованих дітей / В. Малиновська // Професійна діагностика / Упорядник Т. Гончаренко. – К.: Ред. загальнопед. газ, 2004. – С. 64-66.
9. Одаренные дети: Пер. с англ. / Общ. ред. Г. В. Бурменской и В. М. Слущкого; Предисл. В. М. Слущкого. – М.: Прогресс, 1991. – 376 с.
10. Пасечник Л. Одаренный ребенок – особая ценность для общества. – [електронний ресурс]: Режим доступу: <<http://www.ymbabi.ru>>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
11. Побірченко Н. А. Профільна школа. Профорієнтація. Програми. – К.: Наук. світ, 2009. – 121 с.
12. Психологический словарь / Под ред В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова. – М.: ООО «Транзиткнига», 2004. – С. 257-258.
13. Рибалка В. В. Психологія розвитку творчо обдарованої особистості: наук-метод. посіб. / В. В. Рибалка; НАПН України Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих; Інститут обдарованої дитини – К.: НАПН України; Ін-т обдарованої дитини, 2010. – 442 с.
14. Сологуб А. І. Теорія і практика навчання творчо обдарованих старшокласників: Монографія. – К.: Інфосистем, 2010. – 216 с.
15. Теплов Б. М. Проблемы индивидуальных различий. – М., 1961. – С. 9-20.
16. Что такое одаренность: выявление и развитие одаренных детей. Классические тесты / под ред. А. М. Матюшкина, А. А. Матюшкиной. – М.: МПСИ, 2008. – 368 с.

